

ગ્વાલિયર

ગ્વાલિયર : કિલ્લામાં સાંસ-બહુનું અત્યંત કલાપૂર્ણ મંદિર

- આવાગમન..... : રેલ્વે સ્ટેશન : ગ્વાલિયર - ૨ કિ.મી.
બસ સ્ટેશન : ગ્વાલિયર - ૨ કિ.મી.
- નજીકનું મુખ્ય શહેર : ગ્વાલિયર
- નજીકના તીર્થક્ષેત્રો : સોનાગિરિ - ૬૬ કિ.મી., સિંહોનિયા - ૬૦ કિ.મી.
શિવપુરી - ૧૧૫ કિ.મી., આગ્રા - ૧૧૫ કિ.મી.

ઉજ્જૈનથી સાંજે ૭:૧૫ વાગ્યે ઉપડતી માલવા એક્સપ્રેઈસ ટ્રેઈનમાં મળસ્કે ૪:૩૦ વાગ્યે ઝાંસી આવે છે. જેને સોનાગિરિ જવું હોય તે ઝાંસી ઉતરી જાય છે અને ઝાંસીથી આ ટ્રેઈન આગળ જાય છે, જેમાં ગ્વાલિયર આવે છે. ઝાંસીથી ગ્વાલિયર ૮૭ કિ.મી. દૂર છે. દિલ્હીથી ગ્વાલિયર ટ્રેઈન રસ્તે ૩૧૬ કિ.મી. અને મુંબઈથી ગ્વાલિયર ૧૨૨૫ કિ.મી. થાય છે.

ગ્વાલિયરને ગ્વાલિયર, લશ્કર અને મુહાર-તેમ ત્રણ વિભાગમાં વહેચવામાં આવેલું છે. ગ્વાલિયરમાં ચાર મંદિર અને ચાર ચૈત્યાલય છે અને લશ્કરમાં કુલ ૨૦ મંદિર છે, જ્યારે મુહારમાં બે મંદિર છે. જૈન સમાજ તરફથી અહીં ૨૬મી જાન્યુઆરીએ મોટી રથયાત્રા નીકળે છે. તેમજ આસો વદ-૨ થી આસો વદ-૪ના રોજ તેમજ અમાસના દિવસે અહીં મોટો મેળો ભરાય છે.

ગ્વાલિયર (ગોપાયલ)ના અનેક નામો છે. સન ૫૨૭માં અહીંના ગઢને “ગોપ ભૂધર” કહેતા હતા. દસમી શતાબ્દીના શિલાલેખોમાં “ગૌપાદ્રી” તથા “ગોવગિરિ” નામ છે. વિ. સં. ૧૧૫૦ના શિલાલેખમાં “ગૌપાદ્રી” નામ છે. અને બીજા અનેક શિલાલેખોમાં “ગોપાયલ, ગોપશૈલ તથા ગોપ પર્વત” કહેલ છે. વિ. સં. ૧૦૧૧ના શિલાલેખમાં ગોપાયલનું “વિસ્મૈક નિલય” નામ લખ્યું છે. ગ્વાલિયરને નગરોના ગુરુ તરીકે કહેલ છે. અહીંથી સુપ્રતિષ્ઠિત મુનિ કેવળજ્ઞાન પામીને અહીંથી જ નિર્વાણ પામ્યા હતા. તેથી આ ભૂમિ “સુપ્રતિષ્ઠિત નિર્વાણક્ષેત્ર” નામથી પણ પ્રસિદ્ધ છે. આચાર્ય શ્રી પૂજયપાદસ્વામીએ “દેવનંદીસ્વામી નિર્વાણ ભક્તિ”માં નિર્વાણક્ષેત્રનું નામ પણ લખેલ છે.

ઈતિહાસ કહે છે કે એક દિવસ શૌર્યપુરના બગીચામાં શ્રી સુપ્રતિષ્ઠિત મુનિરાજ ધ્યાનમાં મગ્ન હતા. ત્યારે સુદર્શન નામના યક્ષદેવે પૂર્વ ભવના વેરના કારણે મુનિરાજ ઉપર ઉપસર્ગ કર્યો. અગ્નિપાત, હિમપાત, મેઘવૃષ્ટિ, ઈત્યાદિ ઉપસર્ગ કર્યા. મુનિરાજે તેમના ધ્યાનમાં મસ્ત રહીને, ચાર ઘાતીયા કર્મ નષ્ટ કરીને, કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. ત્યારે સૌધર્મ દેવે તેમની દેવી સાથે અહીં આવીને શ્રી સુપ્રતિષ્ઠિત મુનિને વંદન કર્યા. શ્રી સુપ્રતિષ્ઠિત મુનિને કેવળજ્ઞાન થયું છે તેમ જાણીને શૌર્યપુરના રાજા અન્ધકવૃષ્ણે પરિવાર સહિત અહીં આવીને મુનિની પૂજા કરી. ત્યારબાદ કેવળી મુનિએ સભાને ધર્મ ઉપદેશ દીધો. મુનિનો ઉપદેશ સાંભળીને રાજા અન્ધકવૃષ્ણે મુનિ પાસેથી પોતાના પૂર્વભવ સંબંધી માહિતી મેળવી. આ રીતે ગોપાયલ પર્વત હાલ ગ્વાલિયર શ્રી સુપ્રતિષ્ઠિત કેવળી ભગવાનની નિર્વાણભૂમિ છે.

ગ્વાલિયર સંબંધી વિશેષ પ્રાચીન ઉલ્લેખ માર્કન્ડેય પુરાણમાં ગોવર્ધનપુરમ્માં મળે છે. ભગવાન આદિનાથજી ગોપલગઢ (હાલનું ગ્વાલિયર)માં પધાર્યા હતા. અહીં રહેતા વૈશ્યને ઉપદેશ દીધો હતો અને તેના ફળસ્વરૂપે પૂર્વ દિશાના લોકોએ જૈન ધર્મ અંગીકાર કર્યો હતો. ગોપાયલ પર્વતની ઉત્તર તરફ ૩૦૦ ફીટ ઊંચાઈ છે અને દક્ષિણ તરફ ૨૭૪ ફીટ ઊંચાઈ છે. ગ્વાલિયરનો કિલ્લો ૧૧૧ માઈલ લાંબો છે. ગ્વાલિયરના આ કિલ્લામાં ચારે તરફ અગણિત દિગંબર જૈન મૂર્તિઓ છે, જે શાંતિ અને અહિંસાનો ઉપદેશ આપી રહી છે. વિ. સં. ૩૧૨માં કુન્તલપુર (હાલ સીરોનીયા)ના રાજા સુરજસેન શિકાર કરતાં-કરતાં ગોપાયલ પર્વત ઉપર આવ્યા. તે રાજાને કુષ્ટરોગ હતો. ગોપાયલ પર્વત ઉપર તેને એક સાધુના દર્શન થયા. રાજાએ સાધુને નમસ્કાર કરીને કુષ્ટરોગનો ઉપચાર પૂછ્યો. સાધુએ તેને ત્યાંના તળાવનું પાણી દીધું. તે લગાડતાં જ

રાજાનો કુષ્ટરોગ મટી ગયો. રાજા ખુશી થયો અને તે સાધુની ઈચ્છા મુજબ ત્યાં એક મોટો કિલ્લો બનાવ્યો અને ત્યાં નગર વસાવ્યું. ત્યાં તે તળાવ હજુ પણ છે. તે તળાવનું નામ સૂર્યકુંડ આપવામાં આવ્યું હતું. આજે તે તળાવમાં પાણી છે, પણ તે ચમત્કારીક નથી. ગોપાયલ કિલ્લાની બહાર પથ્થરની એક મનોહર વાવડી પ્રસિદ્ધ છે. આ વાવડી ૨૦ ફીટ લાંબી, ૨૦ ફીટ પહોળી અને ૨૦ ફીટ ઊંડી છે અને તેમાં બારે માસ પાણીનો પ્રવાહ ચાલુ છે. આ પાણી મીઠું અને ઠંડું છે.

ગ્વાલિયરના કિલ્લામાં અનેક ગૂફાઓ છે કે જ્યાં અનેક ખડ્ગાસન તથા પદ્માસન પ્રાચીન મૂર્તિઓ છે. મૂર્તિઓ પહાડમાં કોતરીને પણ બનાવેલી છે કે જે મૂર્તિ કલાની દૃષ્ટિએ પણ અત્યંત મહત્વપૂર્ણ છે. અહીં ગૂફા નં. ૧માં ભગવાન શ્રી પાર્શ્વનાથની વિશાળ પદ્માસન પ્રતિમા ૯ ફીટ ઊંચી ફેણ સહિતની છે. આજી-બાજી હાથી છે, જે હાલ વિકૃત અવસ્થામાં છે. ગૂફા નં. ૨માં મૂળનાયક શ્રી શાંતિનાથ ભગવાન તથા અન્ય પ્રતિમાઓ છે. ગૂફા નં. ૩માં પણ મૂળનાયક શ્રી શાંતિનાથ ભગવાન અને પાંચ બીજી ખડ્ગાસન પ્રતિમાઓ છે. તેમજ એક પદ્માસન પ્રતિમાજી છે. ગૂફા નં. ૭ અને ગુફા નં. ૮ ની વચ્ચે એક શિલાલેખ છે. ગૂફા નં. ૧૦માં શ્રી નેમિનાથ ભગવાન છે. ગૂફા નં. ૧૧માં પદ્માસને શ્રી આદિનાથજી છે. ગૂફા નં. ૧૨માં પણ શ્રી આદિનાથ ભગવાનની પ્રતિમા છે. ગૂફા નં. ૧૩માં એક ખડ્ગાસન અને એક પદ્માસન પ્રતિમા છે. ગૂફા નં. ૧૪માં એક ખડ્ગાસન પ્રતિમા છે. અંતિમ ગૂફા નં. ૧૬માં શ્રી આદિનાથ ભગવાનની એક ખડ્ગાસન પ્રતિમા છે, જે ૯ ફીટ ઊંચી છે.

વાવડીની બાજુમાં ૨૦ થી ૩૦ ફીટ ઊંચાઈની ખડ્ગાસન પ્રતિમાઓ છે, જેવી કે શ્રી શાંતિનાથ, શ્રી પદ્મપ્રભુ, શ્રી બાહુબલી, શ્રી નેમિનાથ, વિગેરેની પ્રતિમાઓ છે. તે સિવાય શ્રી કુન્થુનાથ, શ્રી સુપાર્શ્વનાથ, શ્રી આદિનાથ, શ્રી સંભવનાથ વિગેરે મૂર્તિઓ ખડ્ગાસન તથા પદ્માસન છે. આમાં ઘણી ખરી મૂર્તિઓ ખંડિત છે. અહીં શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની પદ્માસન ૪૨ ફીટ ઊંચી અને ૩૦ ફીટ પહોળી એક અદ્વિતીય અને ભવ્ય પ્રતિમાજી છે, જે આખા વિશ્વમાં પદ્માસન પ્રતિમાઓમાં મોટામાં મોટી છે. આવા મોટા પદ્માસન પ્રતિમાજી વિશ્વમાં બીજે ક્યાંય નથી મોગલ બાદશાહ બાબરે અહીંની બધી મૂર્તિઓને ખંડિત કરી હતી. પરંતુ આ શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની મોટી મૂર્તિને ખંડિત કરી શક્યો નહીં. તે તેનું અતિશય ગણાય છે. ગમે તે કારણ કહો કે ચમત્કાર કહો. બાબર બીજી બધી મૂર્તિઓને ખંડિત કરી શક્યો, પણ આ શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની મૂર્તિને ખંડિત કરી ન શક્યો.

આ પર્વત ઉપર જૈન મૂર્તિઓની સંખ્યા લગભગ ૧૫૦૦ જેટલી છે તેમ કહેવાય છે. તેમાં ૬ ઈંચથી માંડીને ૫૭ ફીટ ઊંચાઈ સુધીની મૂર્તિઓ છે. અહીં શ્રી આદિનાથ ભગવાનની એક જ સળંગ પથ્થરમાંથી કોતરેલી ૫૭ ફીટ ઊંચી ખડ્ગાસન પ્રાચીન પ્રતિમા છે. તેથી આ ક્ષેત્ર પણ બાવનગજાના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. મધ્યપ્રદેશમાં બડવાનીમાં શ્રી આદિનાથ ભગવાન ૮૪ ફીટ ઊંચા ખડ્ગાસને છે. ૮૪ ફીટ એટલે બાવન ગજ થાય. તેથી તે બાવનગજા કહેવાય છે અને

અહીં ગ્વાલિયરમાં બીજા શ્રી આદિનાથ ભગવાન ખડ્ગાસન ૫૭ ફીટ ઊંચા છે. આ રીતે બંને તીર્થક્ષેત્રો બાવનગજા નામથી પ્રસિદ્ધ છે.

તોમર વંશના રાજા ડુંગરસિંહે વિ. સં. ૧૪૮૧માં આ રાજ્ય સંભાળ્યું અને ત્યારથી તેણે આ મૂર્તિઓનું નિર્માણકાર્ય શરૂ કર્યું હતું. પંદરમી સદીમાં તોમર રાજાઓના સમયમાં જૈનોની સંખ્યા અને જોર વધતા ગયા અને ત્યારથી આખો પહાડ જૈન તીર્થ બની ગયો. આખા પહાડ ઉપર તથા નીચે ગૂફાઓમાં ખોદકામ શરૂ થયું અને વિશાળ મૂર્તિઓનું નિર્માણકાર્ય શરૂ થયું. આ રીતે ગૂફા, મંદિર તથા મૂર્તિઓના ખોદકામ પાછળ ૩૩ વર્ષ લાગ્યા હતા તેમ ઈતિહાસ કહે છે. મૂર્તિઓ કલાપૂર્ણ, સુઘડ અને સૌમ્ય છે, જે સાબિત કરે છે કે અત્યંત કુશળ અને અનુભવી શિલ્પીઓ દ્વારા આ મૂર્તિઓ નિર્માણ પામી છે. ગ્વાલિયરમાં ચાર મંદિરો અને ચાર ચૈત્યાલય છે અને બે ધર્મશાળા છે. ગ્વાલિયર લશ્કરમાં ૨૦ મંદિરો, ૩ ચૈત્યાલય અને ૬ ધર્મશાળાઓ છે. તેમાં નવી સડક ઉપર આવેલી “શ્રી મહાવીર ધર્મશાળા” સર્વશ્રેષ્ઠ છે.

રાજા ડુંગરસિંહ જૈન ધર્મના ઘણા જ પ્રેમી હતા. વિશાળ પ્રતિમાઓનું નિર્માણકાર્ય તેમના શાસનકાળ દરમ્યાન થયું હતું. તેમણે લગભગ ૩૦ વર્ષ રાજ્ય કર્યું. ત્યારબાદ તેમના પુત્ર મહારાજા કીર્તિસિંહ પણ જૈન ધર્મના પ્રેમી હતા. તેમણે પણ મંદિરોના નિર્માણકાર્યમાં પૂરો રસ લીધો હતો. તેમના વખતમાં જૈન ધર્મની પૂરી જાહોજલાલી હતી. આ રીતે તોમર વંશના રાજાઓના સમયમાં જૈન મંદિરો અને પ્રતિમાઓનું નિર્માણકાર્ય વિશેષ મહત્વપૂર્ણ રહ્યું હતું.

દુર્ગમાં (કિલ્લામાં) ૪૦ ખડ્ગાસન અને ચોવીસ પદ્માસન પ્રતિમાઓ છે. તેમજ સ્થંભો અને પહાડોમાં કોતરેલી ૮૪૦ પ્રતિમાઓ છે. કિલ્લામાં મૂર્તિઓ સિવાય માન મંદિર, ગુજરી મહલ (સંગ્રહાલય), વાવડી, કરણ મંદિર, વિક્રમ મંદિર, જહાંગીર મહલ, શાહજહાંન મહલ, વિગેરે છે. તે સિવાય પણ હિન્દુના અન્ય દર્શનીય મંદિરો છે, જેવા કે સૂર્ય દેવ, ગ્વાલીયા, ચતુભૂલજ, તેલીનું મંદિર, સાસ બહુ કા બડા મંદિર, સાસ બહુ કા છોટા મંદિર, માતાદેવી તથા મહાદેવ છે. હાથી દરવાજા અને સાસુવહુના મંદિરની વચ્ચે એક મહત્વપૂર્ણ જૈન મંદિર પણ છે. ગ્વાલિયરના મંદિરો ખરેખર વૈભવશાળી અને સુંદર કારીગરીવાળા અને ભવ્ય છે. એક મોટા મંદિરમાં છતનું સોનેરી કામ ઘણું આકર્ષક છે, જે તે સમયમાં લાખો રૂપીયાના ખર્ચે થયું હતું. આ મંદિરમાં સ્ફટિકમણિ વિગેરેના અનેક કિંમતી જિનબિંબો છે. તે ઉપરાંત શ્રી મહાવીર પ્રભુના મોટા ખડ્ગાસન પ્રતિમાજી દર્શનીય છે. શ્રી રામચંદ્રજી આહારદાન આપે છે, વિગેરે સોનેરી કારીગરીવાળા દશ્યો પણ આકર્ષક અને સુંદર છે. અહીંના આવા ૨૦ જિનમંદિરો તે સમયના દિગંબર જૈન ધર્મની જાહોજલાલી બતાવે છે.

શ્રી મહાવીર ધર્મશાળાની પાછળ એક નસીયાજી છે. તેના બાગમાં ૨૫ ફીટ ઊંચા શ્રી શાંતિનાથ ભગવાન ખડ્ગાસને ભવ્ય છે. તેમની પાછળ પર્વતની રચના કરી છે. તેથી દેખાવ વધુ રમણીય લાગે છે.

ગ્વાલિયરના કિલ્લામાં કેન્દ્રીય પુરાતત્વ સંગ્રહાલય છે, જ્યાં અનેક પ્રતિમાઓનો સંગ્રહ કરેલો છે. તેમાં એક મૂર્તિ એવી છે કે તેમાં તીર્થંકરની માતા સૂતેલા છે અને તેમની બાજુમાં જ તાજુ જન્મેલું બાળક રાખેલું છે. માતાની સેવા માટે ઈન્દ્રો દ્વારા મોકલેલી ચાર દેવીઓ ઊભી છે. તેમના હાથમાં ચામર વિગેરે છે - આ પ્રકારની મૂર્તિ છે. તેમજ આ સંગ્રહાલયમાં અનેક શિલાલેખો પણ છે કે જેમાના ઘણા શિલાલેખો મહત્વના છે.

ગ્વાલિયરનો કિલ્લો ખાસ જોવાલાયક ગણાય છે. કિલ્લા ઉપર લગભગ ૪૦૦ વર્ષ જૂનો ખૂબ જ ઊંડો અને ભવ્ય રાજમહેલ છે. તેના પ્રવેશદ્વારની બાજુમાં જિનબિંબો કોતરેલા છે તથા પહાડીમાં લગભગ ૦૧ માઈલના વિસ્તારમાં મોટા-મોટા અનેક જિનબિંબો કોતરેલા છે. તેમાં સૌથી મોટા શ્રી આદિનાથ ભગવાન ૫૭ ફીટ ઊંચા છે. તેના ચરણો ૯ ફીટ પહોળા છે અને પર્વતમાંથી વહેતા ઝરણા આ પ્રતિમાજીના ચરણોમાં પડે છે. જાણે કે પર્વત આ પ્રતિમાજીના ચરણોનો અભિષેક કરતો ન હોય !

તે સિવાય મહારાજા સિદ્ધાર્થ, ત્રિશલાદેવી તથા કુંવર મહાવીરનું સુંદર દશ્ય છે. ઘણા ખરા જિનબિંબોના શિલાલેખોમાં રાજા ડુંગરસિંહનો સં. ૧૪૯૭નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. આ રીતે ગ્વાલિયરનો કિલ્લો પ્રાચીન જૈન વૈભવની ગૌરવપૂર્ણ કથા સંભળાવી રહ્યો છે. આવા ભવ્ય પ્રતિમાજી કોતરાવનારા તે વખતના રાજાઓ અને શ્રાવકો કેવા ભક્તિભાવવાળા હશે તે વિચારવાનું છે. ખરેખર આ બધુ તે વખતની જૈન ધર્મની જાહોજલાલી બતાવે છે. તે રીતે ધન્ય છે તે વખતના રાજાઓને અને શ્રાવકોને.

કેટલાક પ્રતિમાજીની અંતર્મુખ ઢળતી આંખો એવી તો ભાવવાહી હોય છે કે જે દર્શકને અંતર્મુખ થવાનું દર્શાવી રહી હોય છે. બાકી તો આ પ્રતિમાજીના દર્શન જે લોકો નજરે કરે તેને જ ખ્યાલ આવે કે કેવા ભવ્ય અને રોમાંચકારી આ પ્રતિમાજી છે. ક્યાંક મોટા-મોટા ચોવીસ ભગવંતોની હારમાળા કોતરેલી છે, તો ક્યાંક સેંકડો પ્રતિમાઓનો સમુહ એક સાથે કોતરેલો છે. ભારતમાં અનેક સ્થળે પૂરેપૂરા પર્વત જિન પ્રતિમાઓથી કોતરેલા છે. આ દશ્યો જોતા સૌ કોઈને એમ જરૂર લાગશે કે દિગંબર જૈન ધર્મ પરમ સત્ય અને પુરાણો છે. આવા દશ્યો ખાસ કરીને શ્રવણબેલગોલા, બાવનગજા (બડવાની), ગ્વાલિયર, ઈલોરાની ગૂફાઓ, ચંદેરીની બાજુમાં જ ૧ કિ.મી. દૂર આવેલ ખંદારગિરિ, ખંડગિરિ-ઉદયગિરિ, વિગેરેમાં નજરે પડે છે. એક અગત્યની વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી એ છે કે જ્યાં-જ્યાં આ રીતે પર્વતમાં જ કોતરી કાઢેલા હજારો વર્ષ જૂના પુરાણા ભવ્ય જિનબિંબો મળી આવે છે, તે બધા દિગંબર જિનબિંબો જ છે. તેમજ ખોદકામમાં પણ જે મંદિરો અને પ્રતિમાઓ પ્રાપ્ત થાય છે, તે પણ દિગંબર જિનબિંબો જ છે. આ રીતે પ્રાપ્ત થતા જિનબિંબો ખરેખર અદ્ભુત-અતિ અદ્ભુત હોય છે. આવા અદ્ભુત જિનબિંબોને નિહાળતાં ભક્તજનોના હૈયા જરૂર નાચી ઉઠે તેવું આ ગ્વાલિયર તીર્થધામ છે. આ પુસ્તિકામાં જણાવેલા બધા જ તીર્થધામો ખરેખર ભવ્ય-અતિભવ્ય છે. તેથી આ પુસ્તિકામાં જણાવેલા બધા જ તીર્થધામોની

એક વાર યાત્રા કરવી એ જીવનનો લ્હાવો છે અને તેથી જીવન સફળ થાય છે. ગ્વાલિયર આવું ભવ્ય તીર્થસ્થળ છે તેની ઘણા ખરા લોકોને ખબર નથી. આ પુસ્તિકામાં ગ્વાલિયરનું વર્ણન વાંચીને સૌ કોઈને ગ્વાલિયર અવશ્ય જવાનું મન થાય તેવું છે. બાકી વર્ણન તો કેટલું લખાય. ત્યાં નજરે જઈને દર્શન કરીએ ત્યારે જ ખબર પડે કે ગ્વાલિયર કેવું છે !

आज हम जिनराज तुम्हारे द्वारे आये, हाँ जी हाँ । हम आये आये ।
पुण्य-उदय से आज तिहारे, दर्शन कर सुख पाये ॥
जन्म-मरण नित करते करते, काल अनन्त गमाये ।
अब तो स्वामी जन्म-मरण का, दुखडा सहा न जाये ॥ १॥
भव-सागर में नाव हमारी, कब से गोता खाये ।
तुम ही स्वामी हाथ बढाकर, तारो तो तिर जाये ॥ २॥
अनुकम्पा हो जाय आपकी, आकुलता मिट जाये ।
पंकज की प्रभु यही वीनती, चरण-शरण मिल जाये ॥ ३॥

h